

Pragmatisták négy esztendeje?

Harminchetedszer lát ilyen „csodát“ a világ, s mégis: az Egyesült Államok új elnökének megválasztásától beiktatásáig, ama bizonyos novemberei keddtől január 20-ig az idén is sokat foglalkoztatja a közvéleményt az egyik legfontosabb hatalom első emberének személyisége, várható kormányzási stílusa. Új elnök „trónralépésekor“ mindig „van valami a levegőben“ (az Egyesült Államok viszonylatában szinte bocsánatos képtelenség köztársasági elnök trónralépéséről szólni: hatalma sok abszolút monarchiánál nagyobb; Amerikát nemegyszer — tréfásan — „monarchikus köztársaság“-nak nevezték...).

Tartalmasabb világpolitikai pillanatok ezek. Ilyenkor jobban érzékelhető, hogy a személyiségnek igenis van történelmi szerepe. Látványosabb az unalmasnak amúgy sem mondható nemzetközi élet. Ki tudja, miket produkál majd a színre lépő új szereplő?

Valamiképpen még a megszokottnál is talányosabb az idei szerepcsere. Az új sztár ugyanis epizód-szerepben már fellépett: alelnöki beosztásban szolgált a tábornok, Eisenhower alatt. Csakhogy — s éppen ez a pikantéria —: egybehangzó vélemények szerint — ő már nem az, aki volt.

*

Főként várható stílusának a külügyekben megnyilvánuló jegyei érdekelnek, noha nem titok a fontos külpolitikai döntések finalitása, amelyek — nagyhatalmi meghatározottságaik folytán — nem sokat módosulhatnak a váltások idején; akkor sem, ha — mint jelen esetben — demokrata pártit republikánus követ. A világpolitika magas hőfokán azonban a stílusváltozás igenis jelentős lehet. Az elnök nemcsak az Egyesült Államok nagyhatalmi érdekeinek végrehajtója, hanem megfogalmazója is. Politikai jelenség, de egyben személyiség is.

Az egymást követő elnökök külpolitikai stílusának lehetnek megkülönböztető jegyei. A Kennedyére például azt tartják jellemzőnek, hogy — két döntés közötti szünetben — mindig igyekezett gondolkodási időt biztosítani az elléfnél számára.

Nixon elnőktől a külpolitikai pragmatizmusnak az eddigieknél is következetesebb érvényesítését várják. Ezzel összefüggésben nem a külpolitikai pragmatizmus elméleti értékelése foglalkoztatja a kommentátorokat (mivel — szerintük — nemcsak az eszmék makulátlanságában rejlik a jó gyakorlat biztosítója). Az Egyesült Államok külpolitikájában a pragmatizmus ellentétpárja a külpolitikai messianizmus, amely a következő képletbe gyömmöszölhető: minthogy az amerikai világ-

szemlélet moralizmusra épül, az amerikai külpolitikának és diplomáciának is a moralizmusra kell építenie... Ebből következően a messianisták diplomáciájukat amolyan új hajtásnak tekintik „a teológia zöld fáján“. A kontraszt-viszonyításból kiviláglik: a pragmatizmus ellentétpárjánál föltétlenül korszerűbb.

Pragmatistaként tartják számon Franklin Delano Rooseveltet és John F. Kennedyt is. Ebből látható, hogy a pragmatizmus nem a republikánusok sajátossága (odaát egyebekben sem lehet a hatalomért szüntelenül vetélkedő politikai pártok elméletiekben megnyilvánuló megkülönböztettségére számítani).

A külpolitikai pragmatisták szerint irreális arra építeni, hogy a jelenlegi nemzetközi helyzetben egyetemes érvényű absztrakt alapelvekből levezethető erkölcsös és ésszerű világpolitikai rend megvalósítható lenne. A világot helyesebb tehát olyannak elfogadni, amilyen, s tudomásul venni, hogy a világpolitika mozgótereje az állami, illetve nemzeti érdek! Továbbá: a nemzetközi élet a világpolitikai hatalomért folyó harc színtere. S — nyilván a messianizmussal való szembenállás megfogalmazásaként — a pragmatisták kimondják: a nemzetközi politika egyik jellemzője, hogy — noha a harc a hatalomért folyik — *megnyilvánulásai* olyanok, mintha nem hatalmi harcról, hanem etikai célokról lenne szó. Vagyis: a politika „reális természetű“ gyakran világnézeti maskarában lép színre. Azt tartják igaznak, ami hasznos. Ez nem mindenben fedí a finnyásabb etikai érzékűek igényeit; viszont az eszközt legalább olyan fontosnak tartják, mint a célt, ami a termonukleáris fegyverek korszakában nagyon is érthető külpolitikai elv.

Nem véletlen, hogy a pragmatista külpolitika lehetőségeinek mérlegelésekor minduntalan katonai szempontokra utalnak. A haditechnológia mai fejlettségi fokban a külpolitikai elvek kidolgozását nagymértékben befolyásolják az igencsak pragmatista katonai szempontok.

Ezzel összefüggésben is felmerül a személyiség szerepének növekvő fontossága. Ugyanis akárcsak a hadászatban, a külpolitikában is a nagyhorderejű döntéseket „az elégtelenségek jegyében“ szokták meghozni: nincs elegendő értesülés, adat és tapasztalat a megfelelő döntéshez, s a rendelkezésre álló kevés értesülés, adat és tapasztalat megfelelő felhasználásához kevés az idő. Minél megfelelőbb a legfőbb döntéseket hozó személy stílusa, annál nagyobb a lehetősége annak, hogy az elégtelenségek közepette is az optimálishoz legközelebb álló döntéscsokot hoz. (Az Egyesült Államok elnöke egyben országa első diplomatája s a hadsereg legfőbb parancsnoka.)

Már a választási kampány idején ismeretes volt, hogy Walter Lippmann, ez a nagy tekintélyű külpolitikai közíró, Nixont támogatja. Nixon megválasztása után tehát nem is kellett olyan nagy meglepetést, hogy Rusk utódjaként a külügy élén Lippmann-t kezdték emlegetni. Végül is más került erre a jelentős posztra. De fontos tanulságokat rejteget az a tény, hogy a legjobban tájékozott washingtoni körök azt a Lippmann-t látták a legesélyesebbnek, akinek külpolitikai pragmatizmusa egy igen világos alaptétel körül gravitál: a világháború abszurdum, a világbéke a hatalmak érdekeinek realista egyeztetésével biztosítható. Feltehető, hogy az idős, s tekintélye tornyában tovább elméledő Lippmann távolmaradása semmiképpen sem annak tulajdonítható, hogy alapeszméi időszerűségüket veszítették volna.

De immár tény, Henry Kissinger, „az új Clausewitz“ beemelése tanácsadóként a legoperatívabb vezetógarnitúrába, amiből messzemenő következtetések lehetősége adódik a külpolitika—hadügy eszme körének kipuhatólására. Az utóbbi években sokat emlegetett s gyakran bíralt Kissingert a legjelentősebb nyugati katonai teoretikusok közé sorolják. Pragmatizmusa világosan kiolvasható alaptételeiből (egyik igy

hangzik: „semmi sem teszi tartósabbá a katonai elméletet, mint a győztes háború“); de sok vonatkozásban eltér a külpolitikai pragmatizmus más irányzatainak képviselőitől. Például Fulbright szenátortól, aki a „hidépítés“ stratégiáját (vagy: stratagémáját?) kidolgozta.

Kissinger külpolitikai-katonai nézetei az utóbbi években módosultak. Téziseinek belső logikájából következtetni lehet arra, hogy körülbelül milyen fogalmak szférájában közeledik az új garnitúra az alapvető stratégiai kérdésekhez.

Dialektikai érzékéről tanúskodik következő nézete: a stratégiai és politikai elgondolások tovább hatnak akkor is, amikor többé már nem hasznosak... A haszontalanok hatálytalanításával saját gondolatrendszerén belül is példát mutatott, mind a tömeges megtorlással való fenyegetőzés, mind a korlátozott háború doktrínájától való eltávolodással, s az ún. lokális védelem stratégiájának kidolgozásával (holott őt tekintik a korlátozott háborúk elmélete „klasszikusának“).

Kissinger stratégiájában a háború mint eshetőség központi helyen áll mind politikai, mind gazdasági vonatkozásban. A fegyveres konfliktusok számos fajtáját különbözteti meg, „normálisakat“ és abnormálisakat; de minden a konfliktusok körül forog. Valószínűleg azzal érdemelte ki „az új Clausewitz“ jelzőt, hogy — s ez fontos — a háborút a politika eszközeként tartja, tehát a diplomácia jelentőségét nem becsüli le. A különféle háborúknak — szerinte — különböző szakaszai vannak, s minden szakasznak megfelelő politikai célja; ennek elérhetősége megköveteli a diplomáciai kapcsolatok fenntartását. A hadviselő felek tartanak fenn a diplomáciai kapcsolatot egymással? Nem ilyen egyszerű a dolog. Ezzel összefüggésben nagy jelentőséget tulajdonít azoknak a háborúknak, amelyeket a nagyhatalmak közbeiktatott államokkal leplezett formában vívnak egymással. (Jellemző módon e stratégiai nézetekben „korlátozott“-nak neveznek minden háborút, amelyben a Szovjetunió és az Egyesült Államok nem közvetlenül harcolnak egymás ellen.)

Kissinger típusú stratégiák az Egyesült Államok műszaki teljesítőképeségének fenntartását összefüggésbe hozzák a konfliktusok lehetőségével. A hagyományos fegyverekre való visszatérés stratégiájának egyik haszna szerintük az ipari potenciál ösztönzése lehet. A legnagyobb ösztönző azonban továbbra is a nukleáris felkészültség fokozása, hiszen a klasszikus fegyverekkel vívott háborúk korlátozásának lehetősége a végletes („abnormális“) megtorlással való fenyegetésben rejlik. A fegyverkezési politikában az „ágyú vagy vaj“ dilemmát az „ágyú és vaj“ változatig fejlesztették, hogy azután az „ágyú nélkül nincs vaj“ paradoxonig feszítsék.

A hagyományos fegyverekkel vívható korlátozott háborúk lehetőségével, valamint a „lokális védelem“ stratégiájával kapcsolatos politikai megfontolások sem éppen érdektelenek. A stratégiák számolnak a nukleáris fegyverek betiltásáért folyó harc sikereivel, vagyis azzal, hogy az ilyen fegyverek alkalmazása olyan negatív (?) politikai következményekkel járhat, amelyek semlegesítik az esetleges stratégiai pozitívumokat (!). A „lokális védelem“ szintén hagyományos fegyverzetet követelő stratégiájában pedig az általuk „csetepaté-háborúnak“, „támadó gerillának“ nevezett harcmodorok elterjedésének lehetőségével is számolnak. (E lapszámunkban részleteket közlünk Che Guevara *Naplójából*; kiolvasható belőle, hogy milyen gondokkal küzd a gerilla, miközben a világ egyik leghatalmasabb apparátusa globális stratégiát dolgoz ki ellene.)

* *stratagéma* — *hadicsel*

A hangsúlyozottabbnak ígérkező külpolitikai pragmatizmus jellemzőivel kapcsolatban figyeljünk fel az ország számbelileg leggyorsabban növekvő rétege, az értelmiség, a fehérgallérosok magatartására is, amelynek az egyesült államokbeli politológusok mind nagyobb jelentőséget tulajdonítanak. A személycserére ugyanis éppen akkor kerül sor, amikor e — befolyását leghatékonyabban érvényesítő — réteg érdeklődése a belpolitikai kérdésekről mindinkább áttevődik a külpolitikaiakra.

E nehezen körülírható réteg — szellemiségében — a szupervárosok szülötte, s — ismerői szerint — a megapolisok értékrendszerében is gondolkodik. Nincsenek politikai nosztalgiai (ami távolról sem azt jelenti, hogy nem hagyománytisztelő). A nehezebben manipulálható értelmiségek nagy összefüggéseiben gondolják át a háború és béke problematikáját. A közügyekkel politikai szinten való foglalkozás az értelmiségi minőség egyik kritériuma. (Az államapparátus dolgozóit bizonyos politológusok kirekesztenék az értelmiségi kategóriákból: mert a közügyekkel adminisztratív szinten foglalkoznak. Sőt, még egy kritériumot emlegetnek: a politikai és gazdasági hatalomtól való távolmaradását, az abból való kirekesztettséget, vagyis — az ellenzékiiséget.)

Senki sem állítja, hogy Nixon elnök ettől a rétegtől kapta mandátumát. Ám biztosra vehető, hogy az új elnök nem szigetelődhet el a korszak nagy gondolati erjedésétől. A legreakciósabb jelölt, Wallace jellegzetesen értelmiségi-ellenes populizmusa s vele együtt a provincializmus ismét csúfosan megbukott.

Ez az értelmiségi réteg feltehetően kevésbé hajlamos a konzervatív politikát jellemző türelmetlen egyszerűsítésekre.

Csakhogy a fehérgallérosok anti-konzervativizmusa nem mindenben következtes. Egy belpolitikai problémára utalunk: a katasztrófális közbiztonsági állapotokra. Összefüggésbe állítása külpolitikai tényezőkkel nem mesterkélte. A gyakorlatias Nixon elnök megválasztása után első interjújában így nyilatkozott: „Hangsúlyozni szeretném, hogy az utóbbi időben túlságosan törekedtünk a különböző nemzeti problémák egymástól való elszigetelésére; úgy igyekeztünk megoldani őket, mintha semmi közük nem lett volna egymáshoz. Már rég rájöttem arra, hogy a legmagasabb kormányzati szinten legsúlyosabb nemzeti problémáink összeolvadnak, egyiket sem lehet a többitől különválasztottan kezelni. Például: a hazánkban lezajlott agitáció és az erőszakos cselekmények világszinten ártottak Amerikának, viszont az a kesserűség, amelyet a vietnami háborúval kapcsolatban éreztünk, gyakorlatilag minden jelentős területen súlyosbította belső problémáinkat. Éppen ezért, akármennyire szimplistának tűnnek, az a véleményem, hogy hiba lenne úgy kezelni belső problémáinkat, mintha semmi közük nem volna külső törekvéseinkhez, s fordítva.“

Nixon elnök politikai aktivizmusa ebben a kérdésben a tömegek támogatására s — meg kell mondani! — az értelmiségek jóváhagyására is számíthat. Nagyon megelégték már az emberek a közbiztonság tűrhetetlen állapotát.

A mód azonban, ahogyan Nixon elnök s alelnöke, Agnew megfogalmazta a közbiztonság helyreállítását célzó programját, kétségeket támaszt: a rossz közbiztonsági állapotokat nem bizonyos rétegek — viszonylagosan — mostohább életkörülményeinek, hanem a „gonosz embereknek“ tulajdonítják. S ennek megfelelően a mélyebben rejlő okok orvoslása előtt kívánják növelni a rendőrhatalóságok tekintélyét.

Ha ez a — pragmatizmustól egyébként sem távol álló — voluntarizmus általánosabb jellemzőjeként a belpolitika—külpolitika összhang égisze alatt nemzetközi viszonylatban is felszínre tör, akkor bizony még nehezebben érvényesülhetnek majd az amerikai haladó értelmiség egyebekben reményteljes pozitív tulajdonságai.

Farkas László

Ha a tudósok mindenhatók

A szerző a cambridge-i King's College provostja (igazgatója). Vitatható és vitatott cikke a nyugati tudományos etikában mutatkozó bizonytalankodások, útkeresések, egyben a fokozottabb felelősségvállalás szándékának tanúsága.

*A cikk megjelenése után, melyet egészében közlünk, az angol közvélemény egy része felhördült. Ezt bizonyítja a **The Times**ban (57 410—57 418) megjelent — a cikk után rövidítve közölt — levelek nagy száma. Egyesek — a többség — a régi, hagyományos eszmék megvédéséért szállnak síkra, s ezért elvi vita helyett gyakran sértegetéssel, formális tévedések felhánytorgatásával válaszolnak; mások elfogulatlanabbak, a tudományosság szempontjából bírálják a szerzőt, mert úgy vélik, hogy a cikk feltételezései nem mindig végig gondoltak, és írója nem veszi eléggé figyelembe a társadalmi realitásokat, s eltúlozza a tudósok hatáskörét.*

A halandó tudósok ma már képesek arra, hogy újratervezzék a Föld felszínét, és eldöntsék, milyen fajok maradjanak életben örökösökként. Hogy ezzel a rettenetes lehetőséggel miképpen élnek, az nem az észről, hanem az erkölcsi ítéletektől függ. De ki dönt, és hogyan fogunk ítélkezni? A válasz e kérdésre számomra visszaiaszító; de nyilvánvaló. Ezeknek az erkölcsi ítéleteknek nem lehet más forrása, csak maga a tudós. A hagyományos vallás erkölcséről vallott felfogása szerint az erkölcs Istentől származik, de egyedül Istent ruházták fel azzal a hatalommal, hogy megállapítsa és érvényre juttassa az erkölcsi szabályokat, mert neki tulajdonították a teremtés és a pusztítás természetfölötti erőit. Ezeket az erőket most az ember bitorolja, neki kell hát magára vállalnia a velük járó erkölcsi felelősséget is.

Isten-eszménk a történelem terméke. Hogy a természetfölöttiről most mit hiszünk, az abból következik, amire szüleink tanítottak, meg abból, amire őket tanították, és így tovább. De az ilyen nézeteket egyedül a hit igazolja, az ész sohasem; az igazhívótól elvárják, hogy hitéről ma is ugyanazokkal a verbális formulákkal tegyen vallomást, még ha a történelem haladása, a tudományos ismeretek gyarapodása ezeket a szavakat merő képtelenségekké tették. Ma már mindenki tudja, hogy az a kozmológia, amelyet a keresztény beszédmód feltételez, egyáltalán nem illik semmiféle tapasztalati valóságra. Ez az, amiért sok vallásos beállítottságú ember annyira irtózik az alapvető vallásos fogalmak jelentésének figyelmes megvizsgálásától.

De mit is értünk az Isten szón? A keresztény mitológia, amint azt a Biblia előadja, Istent számos szereppel, hatáskörrel ruházta fel. Ő az alkotó, aki először indította meg a kozmologikus órát, ő a törvényhozó, aki megállapítja az erkölcsi törvénykódex alapelveit; a bíró, aki megbünteti a bűnösöket, még akkor is, ha az emberi törvények ezt elmulasztják; ugyanakkor afféle fortélyoskodó is, aki önkényesen szól bele az emberi dolgokba, hogy próbára tegye az igazak hitét; végül közvetítő a bűnös ember és végzete között. De ő nemcsak bírálja a bűnösöknek, hanem megváltása is. Az Istennek ezek a jelzői — a meghatározás szerint — „emberfelettiék”, noha lényegében ezek nagyon is emberi tulajdonságok. A zsidó-keresztény Isten minden vonatkozásában, akár mint a teremtő, bíró, fortélyoskodó vagy közvetítő, határozottan antropomorfikus, és ennek ellentéte is egyformán igaz; minden emberi lényben szükségképpen van valami isteni.

Az antropológusok, akik úgy vélik, hogy az ő feladatuk felfedezni, hogyan érzékelik az emberi lények a maguk és mások, valamint más természeti fajták közötti különbségeket, azt állítják: minden közösség magát páratlanul „humánusnak“ tartja. Az ember mindig úgy gondolkozott, hogy ez a „humanitás“ a civilizáció, a rend jellemző vonása, s részesei egyedül „mi“ vagyunk; „mások“, idegenek vagy állatok, alsóbbrendű fajták tagjai, és őket „vad“, „kegyetlen“, „törvényt nem ismerő“, „pogány“, „veszedelmes“, „kiismerhetetlen“ címekkel szoktuk jellemezni.

Paradoxon húzódik meg itten. Amikor azt állítjuk, hogy *mi* műveltek vagyunk, *mások* pedig vadak, másokkal szemben felsőbbrendűséget igényelünk magunknak. Ám a mitológia az ilyen felsőbbrendűség eredetét mindig egy Ádám és Éva típusú elbeszéléssel szokta magyarázni: „Kezdetben Isten teremtette a mi első őseinket és adott nekik erkölcsi szabályokat, amelyek a mai műveltségünk alapjai.“ De maga ez az „Isten“ a „mások“ kategóriájába tartozik. Ő nem emberi, a törvény fölött áll, veszedelmes és titokzatos; a kezdet előtt létezett, ő maga a természet. Tehát oda lyukadunk ki, hogy a vallási fogalmak szerint a kultúra — vagyis a civilizáció — különös ambivalens viszonyban áll azzal, ami nem kultúra — vagyis a természettel. Egyik szinten mi, a kultúra emberei uralkodunk a természetben, egy másik szinten azonban Isten és a természet egymásba olvad és uralkodik rajtunk.

Felfogásom szerint annak, hogy a tudósoknak joguk van Isten szerepét játszani, sokkal lényegesebb a jelentősége, mint amilyennek első pillanatra tűnik, mert a tudósok, akárcsak Isten, ma közvetítőkké lettek a kultúra és a természet között. A modern tudomány a középkori alkimiából fejlődött ki; az alkimisták kétségtelenül arra törekedtek, hogy olyasvalamit műveljenek, amit tökéletesen csak az istenek tudnak megtenni: átalakítani egyik elemet a másikká, felfedezni az örök élet elixírét. Ezeknek a forradalmi célkitűzéseknek a megvalósítását keresték egy nagyon konzervatív társadalom feltételei között. A hivatalos dogma azt tartotta, hogy a természet rendje a teremtés első hat napján egyszer s mindenkorra megállapított, és minden egyénnek az őt megillető állapotát és sorsát Isten előre elrendelte. Azért tekintették jogosan átkozott eretnekeknek az alkimistákat, mert megkísérelték, hogy belekontárkodjanak Isten dalgába, és azzal az igénnyel léptek fel, hogy emberi beavatkozással „a természet törvényei“ megváltoztathatók, és Isten szerepében tetszelegtek. Mi több, egyenesen a képzelet világában éltek. Az eretnek csodák, amelyekről azt állították, hogy maguk művelik, képzeletbeliek voltak.

A mai időben azonban a tudomány megszokott, mindennapi teljesítményei, melyeket mi magától értetődőnek tartunk, pontosan olyan jellegűek, amilyeneket középkori elődeink természetfelettinek tekintettek. Repülünk a levegőben, végignézzünk olyan eseményeket, amelyek a föld másik oldalán játszódnak le, holttestek szerveit élő testekbe ültetjük át, átváltoztatjuk az egyik elemet a másikká, sőt az élő szövet kémiai mását is létre tudjuk hozni.

Formális vélekedés

A hagyományos mitológiában a csodatevés csak egyik része (és lényegében kisebbik része) Isten hatáskörének. Isten jelentősebb szerepe erkölcsi vonatkozású — ő a szabályzatok forrása; bünteti (vagy megváltja) a gonoszt. A tudós ma már tudja játszani Istent, az ő csodatevő szerepében, de tudja-e — és szabad-e — játszania Istent, mint erkölcsbíró? Ha ezt a kérdést a mai tudósok bármilyen cso-

portjának feltesszük, a nagy többség a legkisebb habozás nélkül „nem“-mel válasszol, mert a modern tudomány egyik legszenvedélyesebben védett formális dogmája az, hogy a kutatás objektív és nem tendenciózus kell hogy legyen. A tudósnak arra kell törekednie, hogy az igazságot az igazság kedvéért állapítsa meg, és nem mint valamilyen hitvallás tagja. Ennek fényében válik magától értetődővé az alapelv: ha biztosítani akarjuk a tudomány tárgyilagosságát, akkor az erkölcsi elfogulatlanság, elkötelezetlenség teljes mértékben nélkülözhetetlen.

Am ez a felfogás is a történelem terméke. Nyugodtan állíthatjuk, hogy a modern tudomány akkor kezdődött, amikor Kopernikusz és Galilei lerakta az új csillagászat sarkalatos alapjait. Hogy ezt megtehessek, erkölcsi el nem kötelezettségre, elfogulatlanságra kelleit szert tenniük, és tagadniuk kellett a ptolemaioszi kozmológia igazságát, amely abban az időben az egyház hivatalos szentesítését élvezte. Mivel mindketten jó katolikusok voltak, és több bíboros, beleszámítva Galilei pápáját is, kiváló tudós volt, az értékek összeütközése mindkét részen a legnagyobb belső megrázkódtatást okozta. És ez így folytatódott mind a mai napig. Az egyház vezetői időről időre kényszerítve érzik magukat annak kijelentésére, hogy bizonyos tudományos felfedezések, mint például a természetes kiválasztás evolúciója, az élet kémiai eredete vagy az emberi fajnak az a képessége, hogy az elemzési lehetőségek határain túl reprodukálja magát, ellentétben állanak a vallás tanításaival, és valóban követelték azoknak visszavonását. Ez ellen a kényszer ellen a tudósok felállították a maguk ellen-dogmáját: a tudományos igazság keresésének szabadnak kell lennie minden erkölcsi vagy vallásos korlátozástól.

Az erkölcsi el nem kötelezettség igénye azonban nem abszolút. A gyakorlatban minden tudós valahol meghúzza a maga vonalát, mégpedig rendszerint a kultúra és a természet között. Az erkölcsi korlátozástól mentes szabadság csak a természet tanulmányozására alkalmazható, de nem alkalmazható a kultúra tanulmányozására. Még a nemzetiszocialista kutatók sem akarták kétségbe vonni ezt a megkülönböztetést, pedig úgy kísérleteztek az emberi lényekkel, mint valami majmokkal, patkányokkal vagy tengerimalacokkal. Ők csupán más helyen húzták meg a határvonalat: az ő szempontjukból a zsidók nem voltak igazi emberi lények, hanem csupán egy rész a természetből.

Am az ilyen diszkrimináció nagyon istenellenes. Isten minden dolognak alkotója és védelmezője: nem pusztítja el teremtésének egyik felét csak azért, hogy kedvezményezzen a másiknak; a teremtés a teljességet jelenti, egyetlen és oszthatatlan. Ezzel szemben mi, emberi lények, rendszerint úgy cselekszünk, mintha minden más élő fajta, legyen az állat vagy növény, csak a mi kényelmünkért léteznék; úgy érezzük, hogy kényünk-kedvünk szerint szabadon kizsákmányolhatjuk vagy elpusztíthatjuk őket. Az is igaz viszont, hogy néhány szentimentális laikusnak morális okokból lelkiismeretfurdalása van a vivisekció miatt, de nincs egyetlen igazi tudós, aki a legkisebb mértékben haboznék olyan kísérletek elvégzésétől, amelyek „csupán állatokat“ igényelnek. Ennek ellenére mindig vannak olyan vonatkozású kísérletek, amelyeket valaki a kutató munkások közül nem volna hajlandó elvégezni. A gyakorlatban minden egyén „valahol meghúzza a vonalat“, úgyhogy felmerül a kérdés, nem vonhatná-e meg valahol máshol, nagyobb előnyökkel.

Azoknak az erkölcsi aggályoskodása, akik segítettek az első atombombák megtervezésében, közismertté vált, és ma már elkerülhetetlenül ezer és ezer jól képzett, különféle kémiai és biológiai terveken dolgozó tudós van, aki hasonló nehézségekkel áll szemben. Nem csupán arról van szó, hogy felmérve az emberi tudás-

ban elért bizonyos nyereség pozitív értékét, szembeállítsuk a katonai pusztítás erőinek negatív értékével; egész biológiai történetünk eredményei és hiányosságai forognak kockán. A tudós számára nem sokat ér annak feltételezése, hogy létezik valamilyen külső tekintély, aki el tudja dönteni, hogy kísérletei törvényesek-e vagy sem. Nincs semmi értelme, hogy az ördöggel szemben Istenhez forduljon: a tudós saját erkölcsiségének kell hogy forrása legyen.

Mivel a hagyomány szerint Istennek korlátlan hatalma van közbelépni és megváltoztatni az események természetes folyását, azért volt értelme annak, hogy úgy kezeljék őt, mint a legmagasabb erkölcsi tekintélyt. De manapság — amikor a molekuláris biológusok gyorsan felfedik minden élő dolog genetikus kémiáját, mialatt a csillagászok kibetűzik a kitérülő világegyetem programját — a teremtés összes csodái inkább mechanizmusoknak, mint titkoknak tűnnek. Mivel még az emberi agy sem más, mint végtelenül bonyolult számítógép, ezért működésének megmagyarázására nincs miért a metafizikához fordulnunk segítségért. Az így kibontakozó mechanisztikus világegyetemben mindaz, ami az isteni akaratból megmarad, nem egyéb, mint magának az embernek morális öntudatossága.

Következésképpen most meg kell tanulnunk az Istent játszani mind erkölcsi, mind alkotói, mind pedig rombolási értelemben. Hogy ezt megtehessek, gyermekeinket egészen más módon kell nevelnünk. A múltban a nevelést mindig úgy szervezték, hogy bizonyos tiszteletet ébresszen az idősebb nemzedék bölcsessége és tapasztalata iránt: e generációt a mindentudó Isten kívánságai intuitív megértőjének tekintették. Ebből a szempontból a vallás dogmái történelmi tapasztalataink összegét képviselik. Mindaddig, amíg úgy tűnt, hogy a „természeti törvény“ örökkévaló és megváltozhatatlan — kivéve Isten által —, igenis volt értelme, hogy a történelmet ennek megfelelően az erényre vezető kalauzként használják. Ám a mi megváltozott körülményeink között, amikor mi magunk meg tudjuk változtatni a játék valamennyi alapszabályát, a túlzó megnyugvás a tekintélyben könnyen a pusztulásra való felhívást jelentheti.

Erkölcsi paradoxon

Például mindaddig, míg az orvostudomány alapjában véve tehetetlen volt — mint ahogy e század elejéig az volt —, teljes mértékben érthető annak a hagyományos teológiai elvnek az elfogadása, mely szerint az élet megmentése — erény. Manapság azonban az orvosok, feltéve, hogy elegendő segédeszköz áll rendelkezésükre, életben tudják tartani a teljesen deformált csecsemőket, akárcsak a szenilis rokkantakat, akik pedig másképpen az események természetes folyása mellett már régen meghaltak volna. De a fogyatékos életék megtartásának árát végeredményben azok szenvedik meg, akik normálisak és egészségesek. Bizonyos fokon túl terhük elviselhetetlenné válik, az életmentés pedig erkölcsileg megszűnik erény lenni.

Amikor ilyen erkölcsi paradoxonokkal állunk szemben — és a tudomány mindennap újakat tár elénk —, nincs értelme konvencionális vallási formulákkal vigasztalnunk magunkat. Nekünk kell eldöntenünk, mi a bűn és mi az erény, és ezt modern tudományunk, nem pedig a hagyományos kategóriák alapján kell tennünk. Ez azonban azt is magában foglalja, hogy a részesevé a közvetlen kollektív felelősségből, bármilyen és bárki által végrehajtott cselekedetért valamiképpen mindannyiunknak vállalnunk kell. Lehet, hogy mindez úgy hangzik, mint egy égi manna-doktrína. De ha a következő nemzedék tagjait nem arra tanítjuk, hogy

csak akkor engedhetik meg maguknak az ateizmust, ha vállalják az Istennek tulajdonított erkölcsi felelősséget, akkor az emberi faj kilátásai határozottan sötétek.

Edmund R. Leach

Részletek a hozzászólásokból

Mint tudós szeretnék hozzászólni dr. Leach cikkéhez a tudós felelőségéről. A „tudomány” szót gyakran tág értelemben, két teljesen különböző formájú emberi törekvés kifejezésére használjuk.

A tudományos kutatás részint a természet mélyebb megismerését célozza. Az ilyen kutatásban nem lehet különbséget tenni a nemes célokat szolgáló tudomány és aközött, amely rosszra használható fel. Ez a megkülönböztetés értelmetlen; mindenestre még sejteni is igen nehéz, milyen célt szolgál majd az előrehaladott új és alapkutatás akkor, amikor befejeződik. A jövő sok meglepetést tartogathat.

A tudás tárházba kerül, amelyből az ipar annyi ismereti tételt választ ki, amennyire új technikai céljainak megvalósítására szüksége van. A „tudomány” szó ebben az utóbbi értelemben azokat a technikai eredményeket jelzi, amelyek az aipatudomány révén váltak lehetségessé, és azokat a természetet leigázó nagyobb erőket, amelyeket a teljesítmények nyújtanak. A tudomány nagymértékben bővítette az invenció erőit, melyeket az ember saját célkitűzéseinek eredményessé tételére alkalmazott. A tudósokra nagy felelősség hárul, nemcsak azért, hogy megmondják, „hogyan kell eljárni”, hanem azért is, mert ők — a lehető legjobban — előre látják azokat a veszedelmeket, melyeket ezen erők meggondolatlan kiaknázása felidézhet. De az a döntés, amely a megvalósítandó célokra vonatkozik, erkölcsi problémákat foglal magában; ezeket illetően a tudománynak nincs hatalma diktálni... és meg vagyok győződve, hogy felelős tudósok a maguk számára semmi ilyen hatáskört nem igényelnek.

Nem is olyan régen a tudomány meglepéssel mutathatott rá azokra az előnyökre, amelyeket a kényelem, az egészségügy, az utazás megkönnyítése, a közlekedés és a kultúra kiteljesedésének terén teremtett. Mostani találmányai már távolról sem olyan biztatók. A technológia fejlődése zavarkeltően gyors volt, és annyi új, nehéz kérdést vetett fel, hogy szinte természetes, ha azon tűnődünk, hogy a kinyitott Pandora szelencéből előtűnő veszteségek nem múlják e felül a nyereségeket?

De vajon ez a felfogás nem túl rövideklátó-e? Az előjelek azt mutatják, hogy olyan korba lépünk, amikor az élet alapvetően megváltozik. Az utolsó nagy változást a földművelés bevezetése jelentette, ami lehetővé tette az ember számára, hogy megtelepült közösségekben éljen, és ilyen módon a vadság átalakult civilizációvá. A civilizáció alapja a természet nagyobb ellenőrzésére épült. Az új, az egész világot szorosan összefűző teljesítményeken alapuló „x”-ről csak halvány sejtelmek vannak, de nem látható előre, hogy ez az „x” a társadalmi integráció magasabb formája lesz-e, amely olyan kapcsolatba lép a civilizációval, mint amilyennel ez lépett a vadsággal.

Ez az a kihívás, amellyel ma szemben állunk; és az embernek meg kell kísérelnie, hogy lépteit nagy bölcsességgel irányítsa; e bölcsesség dimenzióinak meghatározására azonban a tudomány nem ismeri a léptéket.

SIR LAWRENCE BRAGG

Dr. Leachnek bizonyára nem azt kellene állítania, hogy mi isten vagyunk, hanem hogy mi vagy isten leszünk, vagy elpusztulunk.

Manapság rendelkezünk olyan erőkkel, amelyekről valamikor azt hitték, hogy az istenek részére vannak fenntartva, és ezeket az erőket tudatlanságunk olyan mértékben sokszorozza meg, hogy képesek minket elpusztítani. Valami olyasmire van szükségünk, mint az egykor Istennek tulajdonított mindentudás, hogy ezeket a rozoga erőket képesek legyünk végzetes pusztítás nélkül felhasználni.

A baj az, hogy amit mi önelégülten alkalmazott tudománynak nevezünk, az a tiszta igazság szerint jelfuvalkodottan alkalmazott tudatlanság. Például nem tudunk eleget bioszféránk ökológiájáról ahhoz, hogy megjósolhassuk a valamiféle rendszer részeibe való pillanatnyi helyi beavatkozás távoli következményeit. Ha dr. Leach feltételezi, hogy máris van annyi tudásunk, amennyivel ezt megtehetnők, akkor javíthatatlanul jelfuvalkodott.

Amikor például azt állítja, hogy a teremtés minden csodája inkább mechanizmus, mint titok, csak a lázas beteget idézi eszünkbe, akit az a felfedezés nyugtat meg, hogy ismeretlen eredetű betegségben szenved: ezek a feltételezett mechanizmusok ugyanis számunkra sokkal titokzatosabbak, mint a középkor egyszerű misztériumai. Vagy amikor azt állítja, hogy az emberi agy semmivel sem több, mint egy végtelenül bonyolult számítógép, és többé nincs szükség a metafizikához fordulni annak megmagyarázására, hogy miképpen működik, úgy tűnik, egyrészt ő jobban a hatása alatt van olyan kutatók, mint McCulloch és Wiener vázlatos automata-elméleteinek, mint szerzőik, másrészt nem vette észre, hogy maguk ezek az elméletek is metafizikusak.

Aki nem sajnálja a fáradságot, és elolvassa, miket írnak lapjainkban, vagy miket mondanak egymásnak a szimpozionokon a tudósok, szükségképpen ráébred: dr. Leach ostobaságokat hirdet, amikor megkísérli meggyőzni az egyszerű olvasót, hogy máris valóságos tudással rendelkezünk. Talán a szándékot téveszti össze a teljesítménnyel; talán azt hiszi, hogy saját érdekünkben félre kell vezetni minket.

A Collège de France-ban tartott megnyitó előadásán Claude Lévi-Strauss megjegyezte, hogy a „primitív” társadalmak, amelyeket tanulmányozott, legalább fennmaradtak, a mienk esetleg fenn sem marad. A filozófus Willard Quine az igazság kritériumairól írva azt mondja, hogy a tapasztalati értelem egysége a tudomány egésze. Talán ebből azt a következtetést vonhatnók le, hogy a tapasztalati értelem egysége a kultúra egésze és fennmaradásunk próbája. Bizonyos értelemben e próba alkalmazása a dolgok szabadjára engedését jelentené, és talán több, mint pusztán lehetőség, hogy az így nyert tudomány egyetlen haszonélvezői egy más csillagzat planétájának lakói lennének, ha volnának és véletlenül észrevénnék a kísérletet.

Ha nem tudjuk, hogy a pillanatnyi helyi cselekménynek milyen távoli következményei lehetnek, akkor talán annál jobb, minél kevesebbet teszünk. Éppen ebből az esetből az következik, hogy a tudományos vállalkozást valamilyen filozófiai ökológiára kell bízni: ennek feladata lenne biztosítani, hogy semmi sem tehető addig, amíg minden vitát kizáróan be nem bizonyosodott, hogy amit tenni akarunk, mindaddig, míg vitathatatlanul bebizonyosodik, hogy ez veszedelmes.

Grahame Leman

Vajon honnan szedhette eszméit a tudósokról dr. Edmund Leach? Első mondata, mely érvelésének alapja, merő képtelenség. A tudósoknak nincsen olyan ha-

talmuk, amelyet ő tulajdonít nekik. A tudósok csak meg tudják mutatni, hogyan kell valamit megcsinálni, ők maguk azonban képtelenek létrehozni azt a valamit.

Például egy egész fajtának a kipusztítása nemcsak annak ismeretét tételezi fel, hogy miképpen kell azt végrehajtani, hanem a végrehajtáshoz szükséges hatalmat is. Ez annyit jelent, mint termelési feltételeket teremteni, kormányhatározatokat hozni, eladni azoknak, akik felhasználják. Ezen intézkedések egyikében sincs szükség a tudósok döntésére. Mindezeket a döntéseket a laikusok is meghozhatják, és meg is hozzák.

Ugyanez vonatkozik minden másra, beleértve például az atombombát is, amelyért a tudósokra a szokásosnál nagyobb szégyen hárul. Talán azt sem szabad elfelejteni, hogy az új találmányokat már jóval a tudósok megjelenése előtt a népek legyilkolására használták. Klasszikus példa erre a vas. Nyilvánvaló, erkölcsileg vagy másképpen senki sem „hibáztatható“ a vas felfedezéséért, pedig először pusztító célokra használták.

Dr. Leach cikkét igen-igen érdekesnek találom, mert tanulságos abból a szempontból, hogyan vezethetik félre a laikusokat téves nézeteik a tudósokról.

W. A. WISEMANN

Ady-émlékek a kolozsvári
Emil Isac-múzeumban

